

MAALTIJD DIE VERENIGT!?

ENKELE REFLECTIES OVER DE EUCHARISTISCHE PRAKTIJK IN VLAANDEREN

Van oudsher en in vele culturen is de maaltijd een groepsaangelegenheid. Maaltijden brengen mensen samen: in het gezin, met vrienden en kennissen, met onbekenden die je wil leren kennen, romantisch met zijn tweeën bij kaarslicht of met een grote groep studenten op een foodtruck festival. Ook in religieuze contexten is de maaltijd het symbool van samenzijn en de manier om verbondenheid niet alleen te vieren, maar ook te bewerkstelligen. Samen maaltijd houden verenigt mensen.

In de rooms-katholieke traditie heeft het offerkarakter van de maaltijd- of eucharistieviering lange tijd het verenigende karakter overheerst. De idee van de eucharistie als representatie van het kruisoffer van Christus had gedurende verschillende eeuwen de overhand in zowel theologie als liturgische praktijk, ten nadele van de eucharistische *communio*-gedachte. Ondanks verschillende tegenbewegingen zowel buiten als binnen de Rooms-Katholieke Kerk komt hier pas echt verandering in vanaf de twintigste eeuw. Door de liturgische vernieuwingen van de twintigste eeuw heeft men in overeenstemming met de oorspronkelijke christelijke zondagsbijeenkomst het gemeenschapskarakter van de eucharistieviering weer meer op de voorgrond geplaatst. Dit gebeurde al dan niet in samenhang met het begrip van de eucharistie als offer, dat hoe dan ook een belangrijk element blijft van de katholieke opvatting over de eucharistie.

Ook in de negentiende eeuw hebben katholieke theologen een voortrekkersrol gespeeld in de herontdekking van het verenigende karakter van de eucharistie, bijvoorbeeld uit de door de romantiek beïnvloede katholieke *Tübinger Schule*. Dit was een creatieve school van theologen in de eerste helft van de negentiende eeuw die dankzij hun studie van de patristiek een veel dynamischer begrip van traditie, leer en openbaring hanteerden. Daardoor kunnen zij als voorlopers beschouwd worden van de twintigste eeuwse theologische die nieuwe opvattingen over openbaring, traditieontwikkeling, kerkleer en de liturgie en de sacramenten introduceerden.

Geïnspireerd door mijn studie van deze theologen wil ik in deze bijdrage ingaan op die verenigingsdimensie van de eucharistieviering in Vlaanderen.¹⁵⁰ Net zoals de theologen van de *Tübinger Schule* geloof ik dat je niet enkel theologisch, maar ook in de liturgische praktijk een dubbele vereniging kan vaststellen in de eucharistie. Het betreft ten eerste de individuele vereniging tussen God en de gelovige in en door Christus. Ten tweede gaat het over de vereniging van de gelovigen onderling, waarbij het vieren van de eucharistie beschouwd wordt als de verwerkelijking van de kerk als vierende gemeenschap in, rond en met Christus, als lichaam van Christus.

In deze bijdrage richt ik me op deze twee vormen van vereniging binnen de eucharistische maaltijd. Ik stel daarbij drie vragen, uitgaande van en gericht op de Vlaamse context, die ook voor Nederlanders herkenbaar kunnen zijn. Welke gestalte heeft deze dubbele vereniging vandaag in rooms-katholiek Vlaanderen? Wat zijn de moeilijkheden hiermee vanuit liturgisch-theologisch perspectief? Wat zijn de uitdagingen en de kansen om het verenigende karakter van de eucharistie anders of beter in de verf te zetten? Ik behandel daarbij eerst de eucharistie als de individuele vereniging met Christus. Hierbij ligt de focus op het moment van de communie, waarbij vooral opvalt hoe er een spanning bestaat tussen een zekere mate van nonchalance bij het ontvangen van de communie enerzijds en een groot verlangen naar de deelname aan de communie anderzijds.

In het tweede deel van deze bijdrage bespreek ik de betekenis van de eucharistie voor de onderlinge vereniging, met andere woorden: de manier waarop de eucharistie 'kerk maakt'. Hierbij kan men verschillende niveaus van kerk-zijn onderscheiden: de plaatselijke gemeenschap die eucharistie viert, in dit geval de parochie, de lokale kerk als gemeenschap rond de bisschop en de kerk die zowel ruimte als tijd overschrijdt. Elk van deze niveaus wordt besproken in relatie tot het vieren van de eucharistische maaltijd.

Eucharistie als vereniging met Christus: de communie

Een van de belangrijkste momenten in de katholieke eucharistieviering was en is nog steeds het moment van de communie. Dit is het moment waarop de gelovigen de geconsacreerde hostie, het brood en eventueel ook de wijn ontvangen, het lichaam en het bloed van Christus zelf. Het ontvangen van Christus is nauw verbonden met het geloof in de persoonlijke aanwezigheid van de verzen Christus in de eucharistische gaven.¹⁵¹ Het woord communie (of *communio*) wil niets anders zeggen dan gemeenschap. De ontmoeting met de levende Heer tijdens de communie is een vereniging in het diepste binnenste van de gelovige, in de ingewanden, maar uiteraard ook spiritueel, in het binnenste van zijn of

haar hart. Men mag als gelovige hem ontvangen en op die manier een worden met de verrezen Christus zelf, naar de woorden van Augustinus: 'Ontvangt wat je bent en wordt wat je ontvangt: lichaam van Christus.'¹⁵²

Hoewel ik hier de focus leg op de vereniging met Christus in de communie wil dit niet zeggen dat deze vereniging in de eucharistie zich beperkt tot het ontvangen van de eucharistische gaven. In elk geval niet vanuit een katholiek liturgisch-theologisch standpunt. Het volledige eucharistische gebeuren is een groeien in eenwording met God door Christus, waarbij bijvoorbeeld ook het 'ontvangen' of beluisteren van het Woord cruciaal is. Door in de eucharistieviering te luisteren naar zijn woord, door met God in dialoog te gaan in zang en gebed en door Christus zelf te mogen ontvangen, gaat men zich steeds inniger met hem verbinden.

Nonchalance

Iets meer dan een eeuw geleden stonden de meeste rooms-katholieken erg terughoudend tegenover de communie. Er was veel eerbied voor het lichaam van Christus en men voelde zich onwaardig. Veel gelovigen gingen hoogstens enkele keren per jaar te communie.¹⁵³ Het ontvangen van de hostie was geen voedsel voor onderweg, zoals dit vandaag gezien wordt, maar eerder een beloning voor oprecht geloof en goed gedrag en zeden.

Vandaag de dag is het ontvangen van de communie gemeengoed. Door het automatisch communiceren wordt het bijna als iets alledaags beschouwd. De communiegang wordt vandaag niet alleen als evidentie gezien, maar is eveneens gekenmerkt door een zekere nonchalance of een verlies aan eerbied en waardigheid, zo stelt ook liturgist Jef Lamberts.¹⁵⁴ Louter op basis van de wijze waarop velen de communie ontvangen, kan men zich de vraag stellen of gelovigen nog geloven dat hier de meeste intieme en fysieke vereniging met Christus plaatsvindt.¹⁵⁵ Het lijkt wel alsof het veel rooms-katholieke gelovigen niet veel doet, daarom dus nonchalant: het hoort er gewoon bij als onderdeel van het misritueel en heeft schijnbaar weinig 'effect'. Soms geschiedt het ontvangen van de communie niet alleen nonchalant, maar op heel chaotische of zelfs oneerbiedige wijze. Zo heb ik bijvoorbeeld al meermaals gezien hoe jonge mensen die zich voorbereiden op het vormsel of tijdens een schoolviering met eucharistie na het ontvangen van de hostie deze in hun broekzak steken, terug uit de mond halen, et cetera.

Lamberts roept op om na te denken over de manier waarop de hostie wordt ontvangen, zonder een pleidooi te houden voor het ontvangen van de communie op de tong in plaats van op de handen.¹⁵⁶ Vaak is de manier waarop de gelovigen na het ontvangen van de communie naar hun plaats terugkeren eveneens discutabel, maar Lamberts vraagt zich af wat het alternatief is voor de neergeslagen ogen en gevouwen handen van weleer.¹⁵⁷ Als kind was ik altijd sterk onder de indruk van mijn grootmoeder die, nadat ze te communie ging,

een hele tijd met haar handen voor haar gezicht zat. Ze noemde dit haar Jezus-tijd. Bij haar was een 'wezenlijke' verandering te merken, al was het maar in haar voorkomen. Vandaag zie je dit nog zelden en is de nonchalante houding, zoals Lamberts het noemt, herkenbaarder.

Communievroomheid?

Deze nonchalante houding lijkt tegelijk in scherp contrast te staan met het verlangen, ja de eis zelfs, van vele mensen om de communie te ontvangen. Voor veel gelovigen is dit echt belangrijk. In verschillende bisdommen en parochies leven er grote spanningen rond woorddiensten, al dan niet met communie-uitdeling. De recente gewoonte om in veel Vlaamse parochies uitvaarten standaard te vieren zonder eucharistieviering, stuitte op sommige plaatsen op hevig protest en onbegrip. Men stelt vast dat mensen sterk vasthouden aan het ontvangen van de communie, ondanks de soms discutabele wijze waarop men het lichaam van Christus in ontvangst neemt.

Indien men vanuit een zekere pastorale gevoeligheid aan dit verlangen tegemoet tracht te komen, blijken in de praktijk deze niet-eucharistische communievieringen zowel met betrekking tot de vorm als de beleving weinig te verschillen van 'een andere mis'. '[Z]olang de communie uitgereikt wordt zijn velen al tevreden', stelt de voorzitter van de Interdiocesane Commissie voor Liturgie vast.¹⁵⁸ Hij vraagt zich daarbij eveneens af of de praktijk van de woord- en communiediensten de gewenste vernieuwing en verruiming van de eucharistische beleving niet eerder bemoeilijkt in plaats van bevordert. Gaat het hier over een oprecht verlangen naar een ontmoeting en vereniging met de verrezen Christus? Of gaat het eerder, zoals Gerard Rouwhorst zich afvraagt, om een verlangen naar ritualiteit en lichamelijkheid, die nu eenmaal volgens de katholieke ritus de vorm heeft van het ontvangen van de communie?¹⁵⁹ Dit lijkt me moeilijk te beoordelen zonder empirisch onderzoek.

Wel stelt men vast dat er een spanning bestaat tussen de soms nonchalante wijze waarop mensen deelnemen aan de eucharistische maaltijd enerzijds en de eis om bij elke gelegenheid de communie te ontvangen anderzijds. Wellicht heeft dit ook te maken met een onevenwichtigheid tussen traditionele en vooral individuele communievroomheid aan de ene kant – die lange tijd pastoraal aangemoedigd werd – en de zondagse samenkomst als gemeenschappelijke eredienst en lofprijzing van God aan de andere kant. Voor vele, vaak wat oudere, gelovigen is het ter kerke en te communie gaan een van de belangrijkste manieren, zo niet de enige, om hun geloof te beleven. Hoewel een exclusieve focus op de communie heel wat vragen oproept, is te hopen dat het belang dat men hieraan hecht, verband houdt met het geloof in de individuele vereniging met Christus. Niettemin lijkt er in de Vlaamse kerk nood te zijn aan gedegen liturgische catechese over de communie, het verduidelijken van de relatie tussen de communie en de eucharistie en het waardig ontvangen van het lichaam van

Christus, zoals ook Lamberts aangeeft.¹⁶⁰ In wat volgt wil ik ingaan op een aantal elementen in de liturgie die de bewustwording van het verenigende karakter van de communie ten goede kunnen komen.

Bewustwording

Hoewel de focus in het eerste deel van deze bijdrage ligt op de communie, kunnen gelovigen Christus ontmoeten en zich met hem verenigen in heel de liturgie, altijd als de kerk bidt en zingt.¹⁶¹ Het volledige liturgische gebeuren is een groeien in eenwording met God door Christus (wat de orthodoxen noemen: *theosis*, vergoddelijking). God is mens geworden en geeft zichzelf telkens opnieuw aan de wereld, zodat de mens steeds meer beeld en gelijknis van God kan worden. Dit is het uiteindelijke doel van het christelijk leven, zo dicht mogelijk bij die oneindige bron van liefde te komen die God is, zodat niet ik leef, maar Christus in mij (Galaten 2,20).

Vanuit deze overtuiging kan men zich vragen stellen ten aanzien van de nogal exclusieve focus op de eucharistie in Vlaanderen. Liturgie en eucharistie zijn voor veel Vlaamse gelovigen bijna synoniem. Dit is in mijn optiek een verarming van de liturgie en de geloofsbeleving en een mentaliteitswijziging op verschillende niveaus dringt zich op. Niettemin wil ik vanuit het maaltijd-perspectief terugkeren naar de eucharistie, want ook hier is er nog winst te halen als we nadenken over de vereniging tussen God en mens.

Als de eucharistie gevierd wordt, is het goed om in het vieren bewust te zijn van de kracht van dit moment van *communio*, als de meest innige ontmoeting met de levende Heer waar heel de liturgie in zekere zin op voorbereidt en naar toewerkt. In haar boekje over de eucharistie noemt Iny Driessen de communie het 'hart-aan-hart aanwezig zijn' bij Christus. Ze schrijft hierover:¹⁶²

Zijn we ons bewust van dit enige moment waarop Jezus in een volstrekt stil hart-aan-hart aanwezig komt in ons, ons zuivert, verlicht en sterk maakt? [...] Je verenigen met Hem is gemeenschap hebben met Hem. Een uitdagende uitdrukking? Ja, maar een die wijst op de diepe relatie van twee personen die zo van elkaar houden dat ze in elkaar opgaan. Laat ons alles wat menselijk mooi is gebruiken om het goddelijke te verstaan.

Dit verstaan gebeurt niet enkel met het verstand, maar werkt eveneens, zoals veel zaken in de liturgie, via het lichaam. Dit begint bijvoorbeeld al bij de vormgeving van het aanbrengen en bereiden van de eucharistische gaven, de actieve participatie aan het eucharistisch gebed en de communieritus zelf.¹⁶³ Het zou ons te ver voeren om dit allemaal te bespreken, dus beperk ik me tot twee punten van de communieritus, namelijk het ontvangen van de eucharistische gaven onder twee gedaanten (dit wil zeggen: zowel het brood als de wijn) en de stilte na de communie.

Een belangrijke vernieuwing van het concilie die nog maar weinig ingang heeft gevonden in de Vlaamse kerk is het ontvangen van de communie onder twee gedaanten. Niet alleen sluit dit dicht aan bij het gedenken van het laatste avondmaal, ook stelt de inleiding op het missaal dat het communiceren van brood en wijn 'een bijzonder gunstige mogelijkheid biedt voor een beter begrip van het mysterie waaraan de gelovigen deelnemen'.¹⁶⁴ De communie onder twee gedaanten kan dus niet alleen de gelovigen meer bewust maken van de waardigheid van het gebeuren, maar is eveneens een duidelijker verzinnebeelding van de vereniging tussen Christus en de gelovigen.¹⁶⁵

Hierbij mag het belang van het daadwerkelijk eten en drinken niet onderschat worden. Volgens de theoloog en psycholoog Anton Vergote zijn eten en drinken immers 'de fundamentele gebaren van de toe-eigening en de verinwendiging'.¹⁶⁶ Het moge duidelijk zijn dat de manier waarop we dit 'eten en drinken' in ontvangst nemen en nuttigen eveneens van belang is voor een goed besef en een echte beleving van de eucharistische vereniging.

Naast liturgische catechese verdient het overduidelijk aanbeveling dat er meer aandacht besteed wordt aan een betere *ars celebrandi*, letterlijk 'de kunst van het vieren', van voorgangers en gelovigen ten aanzien van het communiegebeuren. De manier waarop de communiegegang georganiseerd wordt, en de manier waarop de communie uitgereikt en ontvangen wordt, lijken misschien bijkomstig maar zijn juist met betrekking tot waardigheid en beleving van groot belang. Een voorbeeld hiervan is de stilte na het ontvangen van de communie wat een onderschat element is van de communieritus.

Lamberts en Driessen roepen beiden op om na het ontvangen van de communie een langer moment van stilte en eerbied in acht te nemen. Volgens Lamberts moet men meer aandacht besteden aan het voorziene stiltegebed na de communie dat te vaak wordt verwaarloosd en niet tot zijn recht komt.¹⁶⁷ De voorganger kan bijvoorbeeld daadwerkelijk voorgaan in de stilte en daartoe het reinigen van het liturgisch vaatwerk (schalen en kelken) uitstellen. Het respecteren van de stilte op dit specifieke moment kan inderdaad de individuele beleving van de vereniging met Christus in de eucharistie bevorderen.

De constitutie over de liturgie van het Tweede Vaticaans Concilie van de Rooms-Katholieke Kerk, *Sacrosanctum Concilium*, beschouwt het houden van stilte als een vorm van actieve participatie en in de inleiding van het missaal wordt opgeroepen deze stilte in acht te nemen zodat men na de communie God in zijn of haar hart kan loven en tot Hem kan bidden.¹⁶⁸ Zelden wordt stilte echter als een eigenstandige liturgische handeling beschouwd, terwijl hier een grote kracht en beleving vanuit kan gaan (denk bijvoorbeeld aan het belang van de stilte in de opbouw van het gebed in de gemeenschap van Taizé).

De onderlinge vereniging: eucharistie en kerk

Naast de individuele vereniging met Christus is de eucharistie ook de verwerkelijking van de Kerk als lichaam van Christus, een dimensie van de eucharistie die in de negentiende eeuw herontdekt werd en pas in de twintigste eeuw echt ingang heeft gevonden in de theologische en liturgische benadering van de eucharistie in de Rooms-Katholieke Kerk. Hoe is het gesteld met die onderlinge vereniging in de Vlaamse katholieke praktijk?

Vlaanderen kent een sterk gedaalde en erg lage kerkgang.¹⁶⁹ De meerderheid van de gedoopten en gevormden in Vlaanderen komt, hoewel zij officieel tot de kerk behoort, niet regelmatig samen voor de eucharistieviering. Deze mensen behoren krachtens hun doopsel tot de kerk, maar de eucharistie speelt voor hen geen of slechts een heel kleine rol. Dit is een apart vraagstuk, theologisch en liturgisch problematisch, pastoraal op zijn zachtst gezegd uitdagend. Men kan echter stellen dat zij die wél nog samenkomen al fundamenteel een of andere vorm van gemeenschap vormen in en rond de eucharistie. Hun samenkomen getuigt minstens van het feit dat zij zich, vanuit welke beleving en onder welke vorm dan ook, samen tot God willen richten en God tot zich willen laten spreken. Het is deze groep die het onderwerp uitmaakt van de reflectie die hier volgt. Het gaat met andere woorden over de concrete wijze waarop de eucharistie gevierd wordt, vooral in relatie tot de kerkelijke gemeenschap die hier expliciet aan deelneemt.

In de vereniging van gelovigen onderscheid ik drie niveaus en breng deze elk afzonderlijk in verband met het vieren van de eucharistie.

De vereniging in de eucharistie op parochiaal niveau

Het eerste en meest zichtbare niveau waarop kerkelijke gemeenschap verwerkelijkt wordt, is dat van de concrete eucharistische gemeenschap die fysiek en als gemeenschap samenkomt (op zondag), in Vlaanderen voorlopig nog hoofdzakelijk vertegenwoordigd door de parochieviering. De vaststelling dat deze parochiegemeenschap in Vlaanderen als gemeenschap in crisis is, vraagt weinig betoog en wordt door velen in meer of mindere mate gedeeld.¹⁷⁰ Niet alleen komt het lichaam van Christus hier naar voren als relatief oud en almaar slinkend, het straalt eveneens weinig vreugde uit. De vreugde is nochtans, gedacht vanuit het paasmysterie als centraal liturgisch idee, uitermate belangrijk voor de vereniging met elkaar en de vorming van een (h)echte liturgische gemeenschap.

Joris Geldhof onderscheidt in de conclusie van zijn artikel 'Welke gemeenschap heeft de liturgie nodig?' een aantal criteria. Bondig samengevat moet de vierende gemeenschap (1) de band met de universele, tevens tijd en ruimte overschrijdende kerk bewaren en koesteren (zie het begin van deze paragraaf), zij moet (2) 'zodanig kerk vormen dat God waardig dank gezegd

kan worden' en (3) het moet een gemeenschap zijn die gericht is op participatie, communie en solidariteit die van hieruit bovenal de goddelijke liefde en vreugde uitstraalt.¹⁷¹

Uiteraard zijn er heel wat externe en interne factoren die bijdragen aan het afkalvend gemeenschapsgevoel in de doorsnee parochievering. Hierbij moet zeker de ontkerkelijkheid genoemd worden. Deze brengt enerzijds een tekort aan priesters met zich mee in verhouding tot het aantal parochies en zorgt er anderzijds voor dat de zondagse gemeenschap sterk verkleint en veroudert. Hoewel dit belangrijk is, willen we hier geen algemeen kerkelijke of maatschappelijke analyse houden of conclusies trekken; onze focus is de actueel gevierde liturgie. De leegloop van de kerken heeft uiteraard effect op die liturgie en de manier waarop de liturgie gevierd wordt, is tegelijk ook een van de oorzaken van de leegloop van de kerken. Het gaat over een wisselwerking. Het lage kerkbezoek brengt bijvoorbeeld met zich mee dat vele parochiegemeenschappen liturgie vieren in kerken die meestal ingericht zijn voor een veelvoud van het aantal aanwezige gelovigen, wat de kwaliteit van de liturgie allesbehalve ten goede komt.¹⁷²

Hoe dan ook, het ogenschijnlijk ontbreken van de vreugde en een gevoel van gemeenschap of verbondenheid dient in de eerste plaats gesitueerd te worden op het niveau van de liturgie zelf. Zo is er bijvoorbeeld zelden samenzang: het musiceren is meestal – al dan niet geslaagd – overgenomen door een zangkoor of door de organist.¹⁷³ Andere concrete zaken zijn de op vele plaatsen afwezige gewoonte om elkaar een teken van vrede te geven tijdens de vrede-ritus, maar het lijkt er sterk op dat een doorleefde actieve deelname in het algemeen vaak ver te zoeken is. Bart Paepen schreef in zijn hoedanigheid van bisschoppelijk vicaris voor liturgie in het Antwerps bisdomblad: 'Het is bijvoorbeeld cruciaal dat de gemeenschap de gebeden krachtig beaamt in plaats van enkele onbestemde klanken te mompelen aan het einde van een gebed. Een sterk gezamenlijk "amen" doet ervaren wat het betekent als een gemeenschap van gelovigen zich toevertrouwt aan de God die hen samenbrengt.'¹⁷⁴

Door een algemeen gebrek aan actieve participatie komen niet alleen de vreugde en solidariteit erg onder druk te staan, maar ook het op een waardige en gemeenschappelijke manier lof en dank brengen aan God. Het feit dat hier expliciet op dient te worden gewezen door een bisschoppelijke vicaris is een teken aan de wand en laat zien dat veel wensen van de liturgische beweging en de liturgische hervormingen binnen de Rooms-Katholieke Kerk nooit echt zijn doorgedrongen op het niveau van de liturgische praktijk.

Toch is er op dit eerste niveau, de concrete en fysieke eucharistische gemeenschap, ook een andere vorm van eucharistische verwerking van gemeenschap zichtbaar. Daarbij komen andere eucharistische gemeenschappen dan de klassieke parochie in beeld. Het betreft gemeenschappen die vaak niet territoriaal afgebakend zijn, die slechts bij gelegenheid samenkomen of

een combinatie van beide. Men zou dit een soort ‘parallele circuits’ kunnen noemen, waarbij ik zowel denk aan zogeheten ‘anders-vieren-initiatieven’ (al dan niet parochiaal), gezins- en jongerenvieringen, maar ook eucharistievieringen binnen bepaalde (nieuwe) religieuze gemeenschappen.¹⁷⁵

Deze staan meestal sterk in contrast met de doorsnee Vlaamse parochieviering. Dit contrast hangt er vaak niet zozeer mee samen dat deze gemeenschappen diverser zijn samengesteld of jonger zijn, noch aan het groter of kleiner zijn van de groep gelovigen, maar vooral aan de wijze waarop er wordt gevierd: opnieuw de *ars celebrandi*. In dit soort vieringen worden gelovigen vaak veel actiever betrokken. Er wordt uitdrukkelijk samen gezongen en gemusiceerd, hardop, maar ook in stilte meegebeden. Men viert in kringvorm, reikt elkaar de hand bij het onzevader, men wenst elkaar hartelijk de vrede toe, er is een inbreng van verschillende aanwezigen, er wordt al eens gelachen, er is vaak een ontmoeting achteraf, enzovoort.¹⁷⁶ Niet alleen straalt er heel wat vreugde uit dit soort vieringen, maar de gemeenschap en de verenigingsdimensie zelf in, tijdens en na de eucharistie staan in deze vieringen merkbaar veel centraler.

Toch houdt de sterke focus op de onderlinge vereniging een risico in. Sommige van deze vieringen lijken soms nauwelijks nog op de eucharistie zoals voorgeschreven in het missaal door de hoeveelheid zelfgekozen teksten, of doordat men de liturgie zodanig ‘levensnabij’ wil maken dat de essentiële transcendentale beweging van de liturgie wordt weggedrukt. Het gesprek en de vereniging van de gemeenschap onderling lijkt belangrijker dan het waardig dankend en lovend samenkomen rond en vanuit Christus. Stijn van den Bossche noemt dit in een artikel over jongeren en liturgie het ‘overkokend groepsgevoel’.¹⁷⁷ Dit is een reëel risico bij deze ‘andere dan doorsnee parochiale’ vieringen. Zoals steeds is hier de opdracht te zoeken naar de juiste balans.

Er bestaat met andere woorden grote diversiteit op het niveau van de concrete eucharistische gemeenschap en er zijn veel verschillen, die vaak niet enkel afhankelijk zijn van de voorganger. Hoewel er plaatsen van hoop zijn (waar er werkelijk sprake is van sterke onderlinge vereniging of kerkvorming in en vanuit de eucharistie), is de algemene balans van de band tussen eucharistie en gemeenschap op dit niveau eerder negatief te noemen. De noodzaak tot een grondige bezinning dringt zich op, zeker over het vieren van de liturgie zelf, maar ook over de territoriale organisatie van de lokale kerkgemeenschappen. De evolutie naar grotere gehelen is allicht onvermijdelijk, maar de stappen die al gezet werden, zijn volgens menige gelovige, diocesane medewerker en zelfs bisschop allesbehalve een groot succes. Zo is het opvallend dat het vieren van de eucharistie in een ander dan het ‘eigen’ kerkgebouw voor velen een reden is om af te haken.¹⁷⁸ Dit toont enerzijds dat gelovigen nog steeds erg gehecht zijn aan ‘hun’ gemeenschap (of kerkgebouw?), maar doet anderzijds de vraag rijzen naar de plaats en de betekenis van de eucharistie binnen het

geloofsleven van deze mensen. Dit is een grote uitdaging voor de onderlinge vereniging op parochiaal niveau.

De diocesane vereniging in de eucharistie

Vlaamse gelovigen lijken niet erg veel affiniteit te hebben met een niveau van kerk-zijn dat de parochiegrenzen overstijgt, hoewel het vormen van kerkelijke gemeenschappen in de toekomst hoogstwaarschijnlijk op dit niveau zal moeten gebeuren. Daarom is het zinvol om naar het bisdom te kijken als tweede niveau van onderlinge eucharistische vereniging. Wat betekent kerk vormen vanuit de eucharistie als gemeenschap rond de bisschop?¹⁷⁹

Indien men een officieel eucharistisch gebed gebruikt, wordt uiteraard in elke eucharistieviering gebeden voor de bisschop van het bisdom. Verder lijkt het concreet en betekenisvol vormen van een eucharistische gemeenschap rond de bisschop eerder beperkt: de meeste gelovigen vormen slechts samen gemeenschap rond de bisschop indien hij voorgaat in de lokale gemeenschap, bijvoorbeeld ter gelegenheid van een vormselviering of een andere plaatselijke feestelijkheid. Daarnaast beperkt de eucharistische band met de bisschop zich veelal tot pastorale brieven die, afhankelijk van bisdom tot bisdom, enkele keren per jaar worden voorgelezen in plaats van de homilie en soms gepaard gaan met een diocesane collecte.

Het beeld verschuift enigszins als men bijvoorbeeld kijkt naar sommige diocesane vieringen die een hoopvol teken zijn binnen dit niveau van eucharistische vereniging, zoals bijvoorbeeld een chrisma-viering.¹⁸⁰ Hier vormt zich effectief en heel concreet een gemeenschap van gelovigen rond de bisschop voor, in en vanuit het samen vieren van de eucharistie. Hoewel dit nog steeds een beperkt publiek betreft en de meerderheid van de gewone kerkgangers hiervoor niet naar de kathedraal komen, ziet men de voorbije jaren met wisselend succes meer en meer van zulke diocesane vieringen ontstaan.

Zo zijn er in de sterke liturgische tijden vieringen waarop het hele bisdom is uitgenodigd, bijvoorbeeld een diocesane goederdonderdagwake of een diocesane viering voor het hoogfeest van Pinksteren. Zulke vieringen van de lokale gemeenschap rond de bisschop kunnen eveneens plaatsvinden ter gelegenheid van een jubileum (zoals enkele jaren geleden het erg succesvolle Kerk-Onderstroom in Antwerpen, ter gelegenheid van 450 jaar bisdom). Het kan een jaarlijks diocesaan patroonsfeest zijn (zoals in Hasselt op Maria-Geboorte) of een andere kerkelijke gebeurtenis die het parochiale niveau overstijgt.

Tegelijk zien we dat ook op het diocesane niveau het beeld divers is. In de concrete praktijk lijkt de verenigende kracht van de eucharistische maaltijd die de kerk samenbrengt als gemeenschap rond de bisschop van beperkte betekenis. Allicht zal dit in de toekomst, met een dalend aantal gelovigen en vooral priesters nog veranderen. Dit hangt echter niet enkel af van de gevier-

de liturgie, maar evenzeer van een loyaal priesterkorps en een charismatische bisschopsfiguur.

De universele vereniging in de eucharistie

Het derde niveau betreft de onderlinge vereniging tussen de gelovigen die tijd en ruimte overschrijdt. Ten eerste overschrijdt de kerk duidelijk de ruimte van het lokale en het bovenlokale. Het gaat in die zin over de kerk verspreid over de hele aarde, voor rooms-katholieken vertegenwoordigd door de bisschop van Rome. De band tussen de eucharistie en de universele kerk wordt liturgisch geëxpliciteerd door het gebed om eenheid met de paus in het eucharistisch gebed alsook tot op zekere hoogte door de uniformiteit van de Romeinse ritus.¹⁸¹

Dit doet ernstige vragen rijzen bij de vele alternatieve teksten en gebeden die in Vlaanderen in omloop zijn. Het betreft zowel uitermate belangrijke elementen zoals het credo, het eucharistisch gebed en het onzevader, als de wijze waarop men omgaat met de Schriftlezingen of bepaalde rituele handelingen achterwege laat.¹⁸² Dit is een ander soort verscheidenheid dan de erkende verscheidenheid die er binnen de Rooms-Katholieke Kerk bestaat met betrekking tot de liturgie. Er zijn heel wat elementen in de ritus die ruimte laten voor eigen creativiteit van de voorganger, zoals de schuld- en voorbede, bepaalde 'bindteksten' van de voorganger, een aantal gezangen, enzovoort. Het weglaten of fundamenteel aanpassen van teksten zoals het credo, het onzevader of het evangelie zijn ook vanuit oecumenisch oogpunt een slechte zaak.

Initiatieven die expliciet gericht zijn op de universele kerk en de ruimte van het lokale en bovenlokale letterlijk overschrijden (denk aan internationale bedevaarten, de Internationale Eucharistische Congressen, de Wereldjongerendagen of een internationaal misdienaarstreffen), kunnen hier slechts een matig tegengewicht aan bieden, aangezien het steeds over een relatief kleine groep gelovigen gaat. Deze laatste twee initiatieven richten zich hoofdzakelijk op jonge mensen en hoewel er steeds een Vlaamse groep aanwezig is, blijft dit een minderheid. Ieder die het heeft meegemaakt of even de programma's ervan bekijkt, kan vaststellen dat de eucharistie en andere liturgische momenten een belangrijke plaats innemen tijdens dit soort ontmoetingen op het niveau van de wereldkerk. Deze internationale kerkelijke initiatieven brengen daarenboven regelmatig een dynamiek teweeg in de eucharistische thuisgemeenschap. Het betreft dan zowel de voorbereiding als de nawerking, al blijft het een minderheid van de gelovigen die effectief deelneemt aan dit soort initiatieven.

Wat we zonet beschreven betreft de wereldwijde Rooms-Katholieke Kerk. De kerk overschrijdt echter niet alleen de ruimte, maar eveneens de tijd, waarbij de kerk onder andere begrepen wordt als de *communio sanctorum*: de 'gemeenschap van de heiligen' toen en nu die eeuwig dank brengt aan God in

de eucharistie. Deze *communio sanctorum* overschrijdt tevens de grenzen van de rooms-katholieke wereldkerk. Naast de gewone gebeden van de eucharistie die hiernaar verwijzen, lijkt deze universele gemeenschap slechts beperkt vorm te krijgen in de eucharistie en vooral in haar beleving.¹⁸³ Toch is de balans niet helemaal negatief. Niet alleen kent men in Vlaanderen nog een grote volksdevotie ten aanzien van de heiligen, maar in sommige streken behoren de eucharistievieringen op kerkelijke feesten zoals Allerheiligen en Allerzielen tot de meestbezochte vieringen. Eucharistievieringen gevierd voor de doden of ter ere van een heilige, die dus de gelovigen duidelijk verenigen met de tijd en ruimte overschrijdende kerk, zijn weliswaar op hun retour, maar kennen op verschillende plaatsen toch nog een sterke traditie.

Allicht staan de meeste gelovigen hier niet zo expliciet bij stil, maar indien men wat dieper kijkt, blijken er toch heel wat eucharistisch-liturgische elementen aanwezig te zijn die de vereniging met de kerkgemeenschap op dit derde niveau laten zien. Dit vertaalt zich eveneens in de concrete gastvrijheid en diversiteit van de meeste van de Vlaamse kerkgemeenschappen. Hoewel de doorsnee eucharistische gemeenschap logischerwijs overwegend 'blank' en westers is, bestaan er verschillende initiatieven en momenten binnen de eucharistische liturgie waarbij de diversiteit van de universele kerk expliciet aanwezig is. Een priester of pastoraal team zorgt bijvoorbeeld dat de Bijbellezingen in het Pools voorhanden zijn voor de aanwezige gastarbeiders.¹⁸⁴ Mensen die geïmmigreerd zijn of asiel hebben aangevraagd in Vlaanderen vormen een belangrijk gedeelte van het elk jaar stijgend aantal volwassenendopen. Verschillende eucharistische gemeenschappen leggen een sterk catechumenaal traject af met deze mensen. Niettemin blijven dit minderheidsvoorbeelden en zou er nog veel meer gewerkt kunnen worden aan eucharistische gastvrijheid, diversiteit en verbondenheid met de hele kerk, op aarde en in de hemel.

Conclusie

In welke mate weten mensen zich nog verenigd met Christus als ze samenkomen om eucharistie te vieren? Het communiegebeuren tijdens de viering en de manier waarop mensen te communie gaan – en ervan terugkeren – lijken hier grote vraagtekens bij te plaatsen. Tegelijk ziet men een groot verlangen naar het ontvangen van de communie. Op dit niveau van de eucharistische vereniging ligt dus duidelijk zowel een uitdaging als een kans in de huidige Vlaamse pastorale en liturgische context. Ondanks het automatisme en soms de nonchalance die vandaag gepaard gaat met het deel hebben aan het eucharistische brood, blijkt dit voor vele gelovigen toch een erg belangrijk element in de geloofsbeleving te zijn. Dit is een kans die te weinig aangegrepen wordt. Van hieruit vertrekend kan enerzijds het element van de *communio* met Christus beter liturgisch geëxpliciteerd worden – bijvoorbeeld door de

eerbied en de stilte meer tot zijn recht te laten komen – en anderzijds is dit een kans voor gedegen liturgische catechese. Op deze wijze kan het bewustzijn en de beleving van dit moment van vereniging intensifiëren.

Een andere uitdaging en mogelijke weg is het verder differentiëren van het liturgische landschap in Vlaanderen, door naast enkel de eucharistie ook andere kwaliteitsvolle liturgische vieringen te organiseren. Veel van het liturgisch vieren, eucharistisch of niet-eucharistisch, is stukwerk. Grondig en professioneel werken aan goede bijeenkomsten rond het Woord en andere liturgische gebedsvormen – waarin Christus eveneens spreekt en aanwezig is – kan misschien wat druk van de eucharistische ketel halen. Hierdoor krijgen men meer ruimte voor een goede voorbereiding en beleving van de eucharistie. Dit zet tegelijk de uniciteit van de eucharistische *communio* in de verf. Het verbreden van het liturgisch landschap vraagt echter niet alleen (liturgische) inzet van pastores en van gevormde leken, maar ook een mentaliteitswijziging op alle niveaus, zowel binnen het kerkelijk beleid als bij de gelovigen zelf.

Hoewel theologisch gezien de band tussen de eucharistie en de kerk – beschouwd als lichaam van Christus – erg belangrijk is in zowel de eucharistische theologie als de ecclesioïogie, concludeer ik dat de praktijk hier slechts matig aan beantwoordt. Er bestaat een grote diversiteit aan eucharistische verwerklijkingen van gemeenschap en veel hangt af van de manier waarop men gemeenschap invult. Heel vaak spelen ook de concrete mensen – zowel leken, priesters als religieuzen – die de liturgische praktijk dragen en de manier waarop zij de eucharistie beleven en waarnemen een essentiële rol. Door de bank genomen is aan de Vlaamse kerkgemeenschap weinig van de voor de liturgie noodzakelijke vreugde en gemeenschap af te lezen. De schaalvergroting die naar de toekomst toe noodzakelijk lijkt, maakt het probleem enkel groter.

Het lijkt erop dat men slechts weinig gebruik maakt van de onderling verenigende kracht van de eucharistie. Verzorgde en authentieke liturgie waarbij mensen zich betrokken weten, lijkt hier opnieuw een belangrijk element te zijn. In deze context heb ik gewezen op het belang van de *ars celebrandi* van zowel de voorganger als de gelovigen. Niettemin zijn er ook tekenen van hoop als het gaat over de onderlinge vereniging tussen mensen in en vanuit de eucharistie: enerzijds het ontstaan van nieuwe vormen van liturgische gemeenschap en anderzijds het feit dat mensen – ook in de klassieke parochies – het nog steeds de moeite waard vinden om überhaupt regelmatig samen te komen om de eucharistie te vieren. Dit kan het startpunt vormen om steeds meer te werken aan een gemeenschap die, naar de woorden van Augustinus, in de eucharistie ontvangt wat ze is en wordt wat zij ontvangt: het lichaam van Christus.